

Mile Bogović

HRVATSKO GLAGOLJAŠTVO KAO INKULTURACIJSKI PROCES

Mons. dr. sc. Mile BOGOVIĆ

Gospičko-senjska biskupija

Stručni rad

UDK: 003.349.12:316.734/.736(497.5)(091)

[264-914(282:281)]

[0.000.27+0.000.329.73]

Primljeno 29. rujna 2015.

Autor najprije iznosi svoje mišljenje o nastanku glagoljice. Pritom zastupa tezu o njezinu nastanku na hrvatskom prostoru. Kada je glagoljaško područje došlo pod rimsku jurisdikciju, došla je na udar i glagoljica. Ona se uspješno oduprla upravo zato što je ušla duboko u narod. S vremenom se ona Katoličkoj Crkvi pokazala kao pogodno sredstvo za uključenje pravoslavnih Slavena u Katoličku Crkvu. Tada je dobivala i veliku podršku iz Rima.

Ključne riječi: glagoljica, liturgijski jezik, Bizant, Katolička Crkva, Rim.

* * *

Katolička Crkva prihvatila je jezičnu inkulturaciju tek na Dru-gom vatikanskom saboru kada je u cijeloj Crkvi dopušteno uvođenje narodnog jezika u liturgiju. Inače se inkulturacijsko pitanje pojavilo odavno kao problem u misijskoj djelatnosti Katoličke Crkve, pogotovo na područjima visoke kulturne razvijenosti. Valja se prisjetiti samo teškoća na koje su katolički misionari naišli u 17. i 18. stoljeću u Kini i Indiji. Evangelizirati kulture „isto je što i doći u dodir s bogatstvima koja čine povijest nekoga naroda“.¹

Kada govorimo o glagoljaštvu, mislimo na vlastiti jezik i vlastito pismo. To doista pripada bogatstvu hrvatskoga naroda i njegovoj povijesti. Taj dar Istoka sačuvali smo i unutar Zapada, što nije

1 *Enciklopedijski teološki rječnik*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str. 312.

uspjelo nijednom katoličkom narodu. Taj doseg Zapad i Katolička Crkva postigli su tek 1000 godina poslije nas, kako je već rečeno.

Danas se glagoljica i glagoljaštvo smatraju fenomenom svjetske kulturne baštine. Pri tome se uglavnom piše i govori kako je to baština svih Slavena. Ako bismo napravili grafikom koji bi pokazivao gdje je i kako dugo glagoljica bila u uporabi, hrvatski bi stupac bio toliko iznad svih drugih da bi se sam od sebe nametnuo zaključak kako je glagoljica zapravo samo u Hrvatskoj živjela daleko najdulje, dulje nego igdje drugdje i donosila svoje najbrojnije i najvrednije plodove. Ako pak unutar hrvatskoga prostora tražimo gdje je ona bila najdublje ukorijenjena i gdje je najdulje živjela, gdje je donosila najveće plodove, nije teško uočiti da su to krajevi kojima je Rijeka prirodno središte, tj. Istra, sjevernojadranski otoci, Hrvatsko primorje sa širim pojasom ličko-krbavskog i goranskog zaleđa.²

Samo tu se može govoriti o glagoljskom tisućljeću, dok je u drugim hrvatskim krajevima tradicija kraća i slabija, a u onima izvan hrvatskog prostora može se govoriti samo o kraćim periodima i iznimnim slučajevima.

Sigurne tragove postojanja staroslavenskog bogoslužja unutar (katoličkog) Zapada prvi put susrećemo u vrijeme velikog bizantskog decenija, kako neki nazivaju vrijeme od 860. - 870. godine, kada Bizant šalje Slavenima svoje misionare Konstantina-Ćirila i Metoda.³

Taj misionarski pohod bizantskih misionara u još nedovoljno definirano granično područje dovodio je u pitanje granice između Istočnog i Zapadnog Carstva, bizantske i rimske Crkve, bizantske i rimske kulture, bizantskog i rimskog obreda. U tu priču uključili su se carevi, pape i patrijarsi. Zato je taj događaj povijest registrirala i s njime povezala mnogo sličnih pohoda bizantskih misionara koji nisu imali tako spektakularan razvoj i doseg.

U odnosu na prihvaćanje i pokrštavanje novih naroda bizantska je Crkva imala dosta svojih posebnosti koje su se razlikovale od onih zapadne ili rimske Crkve. Osim drukčijeg obreda, razlikovale

² Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, knj. 57, Zagreb, 1982., str. 2.

³ Georgije OSTROGORSKI, *Vizantija i Sloveni*, Beograd, 1970., str. 60.

su se te dvije prakse i u pitanju jezika. Zapad je imao samo jedan razvijeni jezik, latinski, i jednu razvijenu kulturu (rimsku) i s time su išli zapadni misionari među nove narode. Na Istoku bilo je više razvijenih jezika i više razvijenih kultura i bizantski su misionari bili skloni inkulturirati se (razni obredi) i prihvatiti jezik naroda u liturgiji. Rimski ili zapadni misionari bili su u tome mnogo ograničeniji, kako u vidu njihova znanja tako i u vidu ovlasti koje su imali.

Bilo je mnogo misionarskih pohoda među Slavene, već od početka njihova doseljenja na područje Rimskoga Carstva. Iako je onaj s Ćirilom i Metodom najpoznatiji, nisu ni drugi bili bez svojih rezultata u vidu jezičnih i liturgijskih posebnosti. Ne valja te rezultate jednostavno pribrojiti velikim misionarima Ćirilu i Metodu.

Historiografija je još danas, u stilu srednjovjekovnih pisaca, cjelokupnu misijsku djelatnost bizantskih misionara vezala uz dva spomenuta misionara. Kao da su bizantska Crkva i Bizantsko Carstvo do tada mirno gledali na činjenicu da je Balkanski poluotok i prostor prema istoku ispunjen slavenskim narodima već od početka 7. stoljeća; kao da nije bilo nikakve strategije Bizantskog Carstva i bizantske Crkve kako pristupiti tom velikom narodu. Kao da se o tome ozbiljno počelo razmišljati tek kada je u drugoj polovini 9. stoljeća došlo poslanstvo iz Moravske; kao da tek tada Bizant organizirano počinje sa svojom misijskom djelatnošću među Slavenima. Dakako da su se stvari odvijale drukčije.

Bizantski su misionari prije nego što su krenuli u Moravsku, svakako krenuli prema Slavenima u Zapadnom Iliriku, u bizantsku Dalmaciju. Već u sedmom stoljeću selo je u bizantskoj Dalmaciji, kako na otocima tako i u priobalju, bilo slavensko (hrvatsko). Dakako da u to vrijeme misionar nije dolazio s ćirilicom nego s jednim starijim pismom za slavenske glasove. Tako je nastalo glagoljsko bogoslužje. Došlo je s bizantskim misionarima. I nije bizantski misionar tada mislio samo na ono malo Slavena/Hrvata u Dalmaciji nego na cijelo slavenstvo, na veliki narod Slavena. Nije, naime, ni bizantski misionar prilagođivao bogoslužje manjim jezičnim zajednicama.

Glagoljaštvo je već od početka imalo jake inkulturacijske osobine i te su osobine ostale djelatne svuda gdje se glagoljica proširila

i sačuvala. Ono je bilo zato teško iskorijeniti i onda kada su glagoljaška područja bila uključena u latinski Zapad. Jezik i pismo našli su unutar latinskoga Zapada životni prostor, ali obred nije mogao ostati. Još je na Drugom vatikanskom saboru mnogim ocima bilo nevjerojatno da postoji misal zapadnog obreda pisan nelatinskim jezikom i pismom. Kad su vidjeli da to ne samo da je moguće nego već stoljećima živi uz dopuštenje Svete Stolice, lakše se krenulo prema uvođenju narodnog jezika u liturgiju.

Glagoljsko se bogoslužje više od tisućljeća u rimskom obredu i unutar zapadnog kršćanstva sačuvalo samo na našem prostoru, ali nema sumnje da ono ima istočne, odnosno bizantske korijene. Zato su od svojih početaka njegova opstojnost i proširenost sudbinski vezani uz kvalitetu odnosa Istoka i Zapada. Kada se pokazala neka šansa za širenje zapadnog utjecaja prema Istoku, onda je i taj "istočni prozor" otvaran, proširivan i doradivan, a kada se i gdje se Zapad bojavao istočnog utjecaja, ti su prozori sužavani i zatvarani.

Poznato je da su hrvatski kraljevi Tomislav (925.) i Krešimir (oko 1060.) uz pomoć papinstva uspjeli proširiti svoju vlast na dalmatinsku obalu i otoke, prethodno pod jakim bizantskim utjecajem, ali su zato pape od njih tražili da uklone ili na najmanju mjeru svedu ostatke istočnjačke prakse na tom području, u što ubrajamo i nelatinsko pismo i bogoslužje (glagoljicu). I pored velikih iskušenja, jedno i drugo sačuvalo se zbog duboke ukorijenjenosti (inkulturacije) na tim prostorima.

Već je za vrijeme Tomislava Rim podnosio uporabu glagoljice u redovničkim zajednicama,⁴ a za vrijeme Krešimira IV. dopustio je to i svećenicima uz uvjet da nauče latinski.⁵ Kaptoli s biskupom na čelu trebali su ostati latinaški. Redovničke zajednice i seoske župe podariti će nam uskoro izvanredne plodove glagoljske kulture: Bašćansku ploču, Valunsku ploču, Senjsku ploču, Krčki natpis i druge znamenite glagoljske spomenike. Zacijelo je to pismo u kamenu jaki

4 "tantum in clericatu et monachatu Deo deservire". (Miljen ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1967., vol. I., str. 32).

5 Sclavos, nisi Latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri... prohibemus" (Miljen Šamšalović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1967., vol. I., str. 96)

svjedok da je paralelno postojalo i bogatstvo pisma na papiru i pergameni, ali tako nešto ne nalazimo na tom području nego na Sinaju, Atosu i još nekim drugim manastirima gdje su se sačuvali jer se nisu koristili. Ako znamo da na tim prostorima gdje su se sačuvali ti rukopisi nemamo u isto vrijeme nijedno glagoljsko slovo uklesano u tvrdu materiju (a u nas je toga mnogo), ne prisiljavaju li nas ti podaci na pomisao da je sve to doneseno s područja gdje su brojni kameni glagoljski spomenici?

Preokret u katoličkoj Crkvi od podnošenja do podrške zbiva se sredinom 13. stoljeća. Papa Inocent IV. osjetio je da bi staroslavenko bogoslužje i glagoljica mogli biti pogodno sredstvo za sjedinjenje pravoslavnih Slavena s katoličkom Crkvom. Na čelo tog projekta stavlja on senjskog biskupa Filipa. Papa mu zato dopušta 29. ožujka 1248. da i on može glagoljati svugdje među Slavenima gdje postoji takva praksa.⁶

Time glagoljaštvo dobiva povlašteno mjesto u Crkvi. To je ubrzo imalo značajne plodove. Krajem istog stoljeća, točnije 1288., u Novom Vinodolskom na blagdan Triju kraljeva popisuju se pravni običaji glagoljskim pismom i tako nastaje poznati Vinodolski zakon. Glagoljica je, dakle, tada u narodu prošireno pismo. Poslije toga nastat će na istome pismu brojni kodeksi koji se po tehnici i kvaliteti rada mogu nositi s najvećim pisarskim dometima tadanje Europe. Samo papina potpora mogla je glagoljici osigurati tako nagao i ustrajan uspon.

Iako je već hijerarhijska potpora, tj. da glagoljaši imaju na čelu biskupa, bila od velika značenja, vjerujemo da nije izostala ni materijalna i kulturno-prosvjetna potpora. Možemo reći da se u 13. stoljeću zbilo nešto slično onome što nam je poznato iz 17. stoljeća, kada se Katoličkoj Crkvi pokazala slična prilika za sjedinjenje Katoličke i Pravoslavne Crkve, kada je Rim osnivao zavode za školovanje naših glagoljaša i za njih tiskao glagoljske knjige, jer jedino na taj način mogli su oni odigrati namijenjenu im ulogu. Sličnu potporu toj u 17. stoljeću dobili su oni zacijelo i u 13. stoljeću. Na to nas upućuje silan

6 Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. n. 21, f. 522rv. Pismo-otpis objavljeno je u više navrata. Prvi ga je objavio Augustin Theiner (*Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, vol. I, Romae 1863., p. 78).

zamah glagoljske kulture koji se tada dogodio. Iz misijskih razloga investirano je više u istočnijim nego zapadnim glagoljaškim krajevima. Nije zato čudno što Krbava i Lika postaju žarištem glagoljske kulture. Poznato nam je, naime, da iz tih krajeva u 15. stoljeću i glagoljski pisci i njihove knjige putuju prema Istri i otocima, a ne obrnutim putem. Zoran su primjer Bartol Krbavac i pop Martinac. Uslijedila je, dakle, u drugoj polovici 13. stoljeća svestrana podrška opće Crkve našem glagoljaštvu. Jezik naših glagoljaša ubrojen je službeno među svete jezike. Tako nam postaje shvatljiv onaj nagli kulturni uspon u širenju glagoljice i staroslavenskoga bogoslužja jer već u XIV. stoljeću naše je glagoljaštvo u svojim najboljim izdancima doseglo vrlo visoku europsku kulturnu razinu. Na taj su način Papino pismo i susljedna materijalna potpora našim glagoljašima stvorili pretpostavke za normalan i slobodan razvoj glagoljice i postavili temelj zlatnome vijeku hrvatske glagoljske kulture.

Nakon pronalaska tiska glagoljica ne bi preživjela da se glagoljaši nisu znali okoristiti tim pronalaskom za tiskanje svojih knjiga. Već 1483. izlazi glagoljski – i općeslavenski – Prvotisak, glagoljski misal. Kad on i ne bi bio tiskan na našem području,⁷ svakako je on djelo naših glagoljaša. Kao predložak poslužio mu je rukopisni misal ličkoga kneza Novaka iz 1368. godine. Prva sigurna glagoljska tiskara rađa se u godini Krbavske bitke i prvi svoj plod pokazuje 1494., i to u Senju koji je već 1248. papa prepoznao kao najpogodnije polazište za misiju sjedinjenja svih Slavena s Katoličkom Crkvom. Senj je bio okupljalište istaknutih glagoljaša sa susjednoga Krka gdje su biskup i kanonici Stolnog kaptola bili latinaši. U Senju su biskup i kanonici bili glagoljaši. Zato je Senj nastojao privući otuda bolje stručnjake za jezik i glagoljsko pismo. I prvi senjski tiskar Blaž Baromić bio je krčki glagoljaš.

Žilavost i životnost glagoljaškoga područja pokazala se i u Krbavskoj ili Modruškoj biskupiji. Ta je biskupija bila već gotovo uništena. Njezin biskup Šimun Kožičić Benja dobio je skromnu »hižu« u Rijeci. No i tu se vidi kako vremena velikih stradanja mogu

⁷ Znanost nije do danas riješila pitanje mjesta tiskanja Misala. Postoje tek teorije da je on tiskan u Kosinju, Modrušu, Istri i Veneciji.

biti vrlo kreativna i polazištima za nova nadanja. Kožičić u takvim prilikama osniva u Rijeci glagoljsku tiskaru iz koje će 1530. izići najvrednije djelo koje Kožičić jednostavno naziva »Misal hruacki«. ⁸

Kožičićem završava zlatni vijek hrvatske glagoljske kulture. Ona će se u sljedećim stoljećima oslanjati na pomoć izvan glagoljaškoga kruga, što je dovelo do rusifikacije naših bogoslužnih knjiga. Taj oslonac u nevolji neki su protumačili kao da naša glagoljska kultura ima isti izvor gdje i ona pravoslavnog slavenskoga svijeta. U tome su bili predvodnici zadarski nadbiskupi Vicko Zmajević i Mate Karaman. Bilo je to na liniji stvaranja slavenskoga književnog jezika i u tom vidu pogodovalo je ideji crkvenog jedinstva i općeslavenske uzajamnosti, čemu je Sveta Stolica preko svoga Zbora za širenje vjere (Propagande) davala veliku moralnu i materijalnu podršku.

Reakcija u dijelu glagoljaškoga klera bila je otklon od tih knjiga i približavanje govornom ili narodnom jeziku. U Senjskoj i Modruškoj biskupiji u 19. stoljeću gotovo svaka župa ima tzv. šćavet u kojemu su na govornom jeziku svi dijelovi koji se u misi glasno govore. Šćavet je 1824. objavio sam senjsko-modruški biskup Ježić. Istim jezikom iduće godine griški župnik Fran Vrinjanin tiska u istoj tiskari u Rijeci (Karletzki) svoje propovijedi. Za njega Lopašić kaže kako je spalio glagoljske knjige i isprave u Grižanama da se zatare svaki trag tom vlaškom pismu. ⁹

Već je bilo prisutno tumačenje da preko glagoljice i staroslavenskoga jezika pravoslavlje utire sebi put u Hrvatsku.

U drugoj polovini 19. stoljeća osjeća se potreba da se jezik hrvatskih glagoljaša vrati svome srednjovjekovnome standardu, što je učinio Dragutin Parčić 1893. godine. U tome je imao jaku podršku biskupa Strossmayera i vrhunskog stručnjaka Fužinarca Franje Račkoga.

Različiti odnosi prema glagoljici i staroslavenskoj liturgiji pokazali su se u prijemu Parčićeva misala. ¹⁰

8 Usp. Anica NAZOR, Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci, u: *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, JAZU, Zagreb, 1991., str. 137-138.

9 Radoslav LOPAŠIĆ, Iz "Izvještaja o primorskim arhivima", *Starine JAZU*, 27 (1895.), str. 233.

10 O tome sam opširno pisao u radu: Staroslavenska liturgija u biskupijama Senjskoj i Modruškoj u 19. stoljeću i Parčićev misal, u: *Riječki teološki časopis I* (1993.), 2, str. 209-225.

Na Krku i drugim sjevernojadranskim otocima hrvatskim je domoljubima glagoljica bila jak dokaz u prilog hrvatstvu pojedinoga kraja. Svećenici su, braneći glagoljicu, branili i hrvatstvo od talijanskih pretenzija. Austrija je često više podržavala talijansku nego hrvatsku stranu. Jedan od poteza bio je i slanje jednog Slovenca (Antona Mahniča) za krčkoga biskupa. On kao „rimski katolik“ poduzet će sve da se ukloni ono što se ne uklapa u „rimsko katoličanstvo“. Poznato nam je kako je došlo do obrata. Kada je Mahnič uvidio da glagoljica ima za sebe dopuštenje rimskih biskupa, postao je njezin žestoki branitelj.

Drukčiji prijem Misala bio je u Senjskoj i Modruškoj biskupiji gdje se nije osjećala opasnost sa Zapada nego s Istoka. Tek nakon teških sankcija neke su župe ipak prihvatile Parčičev Misal. Ondje se već proširila uporaba šćaveta, tj. narodnog jezika u liturgiji. Ondje se nije trebalo glagoljskim spomenicima braniti od neprijatelja hrvatstva – nekima su oni loši svjedoci – nego spašavati se od onih s istoka.

Zaključak

Razvoj glagoljske kulture u nekim našim krajevima doveo je već u 19. stoljeću do narodnog jezika u liturgiji. Dapače, u obredniku to imamo već od Bartola Kašića 1640. godine. Kada je na Drugom vatikanskom saboru dopuštena uporaba narodnog jezika u liturgiji, dr. Josip Burić napisao je članak „Pobjeda Šćaveta“. Naš glagolizam imao je u sebi ugrađen neki inkulturacijski motor, koji su mu ugradili bizantski misionari već na početku pokrštavanja, i zato je uvelike doprinio snažnom zaokretu u duhu inkulturacije koju je pokrenuo pred više od 50 godina Drugi vatikanski sabor.

CROATIAN GLAGOLITIC MOVEMENT AS INCULTURATION PROCESS

Summary

In the opinion of the author, the Glagolitic script was created and spread by Byzantine missionaries at the beginning of the Christianization: this was before the mission of Cyril and Methodius in Moravia, when the Cyrillic script was formed. Byzantium had more feeling for the linguistic inculturation.

When the Glagolitic region came under the roman jurisdiction, the Glagolitic script was endangered, but survived, because it was deeply rooted in the people. In time, it was rediscovered by the Catholic Church as an efficient resource in the process of including the orthodox Slavs in the Catholic Church. It gained a large support in Rome.

Key words: Glagolitic script, liturgical language, Byzantium, liturgical language, Catholic Church, Rome.